

Csapody Miklós

(1955, Sopron)

irodalomtörténész,

történész

Csapody Miklós

A tapasztalat könyve

Bánffy Miklós *Erdélyi történetének megidézése*

A történelmi Magyarország feldarabolása, az elszakított magyarság kisebbségi sorsa és a trianoni trauma közvetlen vagy áttételes megjelenítése jellemző vonulata a magyar irodalomnak. Az első „irredenta könyv”, a *Vérző Magyarország* 1921-ben jelent meg, Kosztolányi szerkesztésében; Babits Mihály, Herczeg Ferenc, Karinthy Frigyes, Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, Tóth Árpád és mások írásaival. Trianon életrajzi, családtörténeti, történelmi, lélektani „feldolgoása” a nagyepikában is máig ívelő, a legkorábbiaktól Ignác Rózsa harmincas–negyvenes években megjelent munkáin át Vida Gábor *Ahol az ő lelke* című regényéig (2013). A „trianoni” regényirodalomban – legyen szó akár közvetlen, akár háttér-rajzról, az előzmények és a légkör érzékeltetéséről, lírai, realista vagy romantikus ábrázolásról, vallomásról, szociografikus megközelítésről – minduntalan fölsejlik a megsemmisülés, az elháríthatatlan végzet megfoghatatlan, baljós előérzete. Az események anticipált vagy utólag értelmező, tényszerűen közlő, olykor utalásos felidézése, a megcsonkított ország és a kisebbség, közöségek, családok, egyének sorsának megjelenítése azonban a magyar államot szétrobbantó *külső* (politikai-hatalmi, katonai) okok feltárása mellett, többnyire híján van a *belső* (történelmi, társadalmi, nemzetiségi, gazdasági, lelki) feszültségek mélyebb megragadásának. A csekély számú kivételek egyike Bánffy Miklós *Erdélyi történet* című trilógiája, a régi Magyarország történelmi panorámája. Nem „trianoni történet”, sokkal inkább a pusztulás vészjósló elő-

érzete a tragédiához vezető okok megragadásával és kifejtésével.

A nagyregény a korabeli magyar társadalom megoldatlan kérdéseinek (nagybirtokrendszer, szövetkezeti mozgalom, választójog, baloldali politikai és nemzetiségi mozgalmak, liberalizmus, konzervativizmus) „témakatalógusa” az uralkodó elit mentalitásának jellemzésével. Az Erdélyben, Budapesten (Velencében) játszódó szerelmi történet 1904-ben kezdődik, és a világháború 1914-es kitörésével ér véget. A regény kezdetén a főhős, gróf Abády Bálint pártonkívüli képviselő lett, aki „Bár csak távolról, lapokból ismerte azt a vészes párttusát, mely akkoriban már 1902 óta a magyar parlamentben dült és már két kormányt elsöpört, még így messziről is ellenszenvesnek találta, hogy alárendelje magát pártfegyelemnek, pártszenvédélynek”. Az obstrukció, a véderőjavaslat tárgyalását is megakasztotta, mert „abban a szövevényes jogi viszonyban, mely Magyarországot és Ausztriát összekapcsolta, folyton újabb és újabb sérelmi alkalmak adódtak”. A népszerűségért folytatott harcban a ’48-asok „teljesen önálló hadsereget vagy legalább magyar vezényszót vagy legalábbis nemzeti színű kardbojtot követeltek”, megakadályozva a jogalkotást. Az ellenzék sorra buktatja a kormányokat, „míg végül minden nagyhangú szólammal és nemzeti színű kortesjelszóval többségre nem jut. Ekkor szembe találja magát az államérdek valóságaival. [...] a szövetkezett pártok egymással tusakodnak, egymás gyűlölik meg, és mivel államügyben alkudozniuk kell egymással, hol

nem a közérdek, de a pártszempont a döntő [...]. Itt végződik ez a korszak. A mérlege csupa negatívum. Abból áll, amit elmulasztott.”

Az ellenfeleitől elátkozott Tisza, elejét akarván venni a további obstrukciónak, bejelentette a parlamenti házszabály reformját. „Méltányos hangú, államférfíui ítélettel szerkesztett levél. Ha máma olvassuk az azóta lezajlott tragikus esztendő nagy iskolája után, alig lehet megérteni azt a zivatart, melyet fölkelített. Csakis ha belemélyed az ember abba a mesterkéltségre, a való élettől elvonatkoztatott, jogi szövegekkel, gyűlöléssel és nagyzórással telített világba, mely akkoriban a magyar közönségen uralkodott, csak akkor érthető az valamennyire.” Bánffy kommentárja szerint azonban „az ellenzék apró hatalmasai” formális kifogásokkal zárták el a megegyezés útját; „az egész közvéleményt az elkerülhetetlen összecsapás izgalma tölti be. És minden más szempont, minden érdeklődés az államélet realitásai iránt eltűnik. Hiába jelent be a miniszterelnök a katonai javaslat mellé olyan szociális és nemzeti, valódi vívmányokat, melyeket rendes időkben örömrivalgással fogadtak volna: a két évre csökkentett katonai szolgálatot és azt, hogy a honvédek tüzérséget kapnak, amit annyi éve követelt éppen az ellenzék – mindez mit sem ér, mindez hiábavaló. – A fölcsigázott szenvedélyek magyar vezényszót, önálló vámterületet, önálló bankot követelnek.” Hiába jósolta Tisza, hogy „Ha most föl nem eszmél az ország – a kijózanodást, a fölbredést [...] csak egy nagy nemzeti katasztrófa keserű tapasztalatai után érhetjük el!”

Abády balsejtelmei Slawata cseh diplomata színrelépésével öltenek testet. A trónörökös bizalmasa azzal akarja megnyerni, hogy Ferenc Ferdinánd alatt „más világ lesz. Egészen más. Nem ez a korhadt feudalizmus, melyhez az öregúr annyira ragaszkodik [...]. Bizonyos, hogy a birodalmat új alapokra fekteti majd”, amihez új emberekre lesz szüksége. „Hogy mi jönne a dualizmus helyébe? – Erősebb központosítás.

Alkotmányosság, hogyne. [...] Vagy trialista megoldás a katolikus és déli szlávokkal, mint harmadik féllel. [...] jó, ha Tisza végez azzal a nagyszájú magyar ellenzékkel, kell hitel és kell újonc – most a fő a hadsereg kiépítése. És majd ezzel a sereggel a »Hoheit« rendet csinál a többi kérdésekben mind. [...] Akkor nagystílusú politikát lehet majd csinálni. Úr lenni a Balkánon”. Abádyt úgy találta, „Mintha mind a két oldal öntudatlanul harcolna, mert az egyik oldal, Tisza, a hadsereg kiépítéséért küzd, amelyet a jövő császár majd öllene fog használni, és a másik oldal, az ellenzék, aki oktalan érvekkel és naiv célokkal – kardbojt, vezényszó –, de ösztönében helyesen érzi, hogy végső veszély fenyegeti az alkotmányt, ha nem is közvetlen közelben, de elég közeli jövőben. »Kaiserlicher Staats-Rat«, »Birodalmi Tanács« – hol is találkozott ő már ezzel a fogalommal? [...] Bach próbálkozott már ezzel 1852-ben.” Abády az elgondolást értelmetlennek és veszedelmesnek ítélte. „A Balkán népeivel megnövesztetni a Monarchiát? Fölhizlalni vele százmillió birodalommal, összehajítani egy karámba a legkülönbözőbb múltú és kultúrájú nemzeteket, és akkor azt hinni, hogy az erőt jelent, nem pedig gyöngeséget?! Ó, hogyne! Sok-sok katonát lehetne sorozni, de a dinasztákat nem szuronyok tartják fönn, hanem százados hagyomány és társadalmi ezer meg ezer kapcsolat. Ez majdnem olyan örület volna, akár Miksa főherceg mexikói császársága!” Abády „Pártatlanságra törekedett természete szerint. Mégis hatással volt rá az a kizárólag ellenzéki légkör, melyben mozgott; azok az alkotmányjogi hajszálfínomságok, melyeket nap-nap után hallott. Az obstrukció idejében még tovább csengtek benne külföldi tapasztalatai, az a megvetés, mellyel idegenek a magyar parlamentről beszéltek, és hajlandó volt az államérdeket a közjogi szempontok fölé helyezni, annál is inkább, mert ismerte azt a fegyverkezési versengést, mely akkoriban kezdődött Európa-szerte. Mióta azonban Slawata bizalmaskodott vele,

mióta bepillantott Ferenc Ferdinánd műhelytitkaiba, másként látta a dolgokat. Most ő is hajlamos lett arra, hogy a szabályszerű formát igen-igen fontosnak tartsa, fontosnak tartsa azt, hogy minden megóvassék, ami a nemzeti önállást és önrendelkezést szolgálja.” Az 1905-ös balkáni merényletek idején Slawata már úgy vélte, „katonai kérdésekben mi nem engedünk egy jottányit sem, lehet, hogy egészen máshol találunk megoldást, mint ahol az »oligarchia-demagógok« azt képzelik.”

Tisza házszabályi „törvénytíprása” olyan közhangulatot teremtett, amelyben az 1878 óta kormányzó szabadelvűek elvesztették a választásokat, ami mindenkit meglepett. Az ellenzéki vezeték „abba a kényes helyzetbe jutottak, hogy föllengzős ígéreteik beváltása elé állítottak. Érdekes és viharváró hangulat terjedt szét.” A győztes koalíció „megrészedve választási diadalától, fennen hirdette intranzigens követeléseit. Önálló vámterület és magyar bank és magyar vezényszó, ebből ők most már nem engednek! – Audienciák a királynál, minden eredmény nélkül. [...] Az az ellenzéki program tehát, mely minden népszerű jelszót magában foglalt, és amelynek jó részét csak azért iktatták bele, hogy az eddigi kormányzattal szemben választási jelszó legyen, most, midőn ők váratlanul többségre kerültek, áthághatatlan akadály lett a kormány átvételekor.” Az erdélyi birtokait járó Abády közben szövetkezetet szervez. Mozgalma „Abból az érzésből fakad, ami évek során alakult ki úgyszólván minden erdélyi politikusban, abból a fölismerésből, hogy Erdély szellemét, különleges viszonyait a központi kormányzat valójában nem érti, másodrendű tartománynak is nézi, melynek gazdagságaiból alig tér valami vissza ide; a főváros lassacskán minden értéket odavon és elsorvaszt, és ha néhanap belenyúl az olyan kényes, annyi tudást és ügyismerést igénylő kérdéseibe, jó szándékú, de brutális beavatkozása több kárt okoz, mint hasznot.” Hamarosan felfigyel az Erdély elszakítását célzó román törekvések-

re is. Timbus pópa a Vlegyászában „rendes, államhű ember. Igaz, hogy a fia dákoromán érzelmű”, akinek tekintetében „gyűlölet izzott”, Abády pedig magyarok és románok közeledését sürgette; „lehetőnek tartom, sőt történelmi kényszerűségnek. Ez a két nemzet, amely se nem szláv, se nem germán, és minden rokon nélkül Európának ebben a sarkában, egymásra kell, hogy találjon, ha nem akar zsellérsorsba jutni, a szomszédos impériumok hűbéresévé.” Timbus Coriolan azzal felelt, talán valamikor, de a magyarok előbb sokszorosan megfizetnek, „és akkor sem, soha.”

A román politikusok céljai Timisán Aurél ügyvéddel folytatott beszélgetései nyomán váltak világossá Abády előtt. Timisán képviselővel, akinek alakját Bánffy Iuliu Maniuról, a Ferenc Ferdinánddal kapcsolatban álló majdani román miniszterelnökről mintázta, a „dualizmus csődjéről” és arról beszélgetett, hogy a magyarok Timisán szerint „nem számolnak az »összbirodalom« biztonságával. Arról is, hogy a magyar törvényhozás nem elég demokratikus, hogy álparlament, mely csupán osztályérdekeket képvisel, és nem »die Gesamtheit der Völker«. A hadsereg közös ügy és közös kötelesség”. Abády Timisánnak is úgy nyilatkozott, hogy a magyaroknak és a románoknak „lelkileg és gazdaságilag kellene közeledni egymáshoz. Megkeresni a közös érdekeket, megkeresni, amiben egyet tudunk érteni. A többi azután adódnék, ha kölcsönös bizalomban találkozhatnánk. Itt van Erdély. Mi is, önök is idevalók. Ez a mi közös, legszűkebb hazánk. E téren sok minden van, amit közösen kívánhatnánk, több megértést, több figyelmet a helyi érdekekre, ne szívjon el mindent innen Budapest.” Timisán azonban világossá tette, „A gróf úr ősei karddal hódítottak, ebből lett a magyar földbirtok. Mára más eszközök vannak. Nekünk szükségünk van birtokos osztályra. Eddig nincs. Mi, a román intellektuelek, szegény papoknak vagyunk a fiai. [...] elhatároztuk, hogy mindenáron vagyonos középosztályt kell kialakítani. Most ezt csináljuk.

Ezt szolgálja a mi bankunk. Egyéb üzletek mellett egyes, nekünk megbízható személyeknek kölcsönt ad, és igenis ennek a politikának a szolgálatában. Hogy ez a személy csakis román parasztokkal dolgozik, az természetes. Hogy ennek áldozatai vannak, az is természetes. De hát az önök honfoglalásának nem voltak áldozatai?”

A parlamentben, 1904 májusában a felirati javaslat tárgyalásakor Abády Timisánnal, Maniuval, Mihálival, Vaida-Voevoddal hallgatja „a sok gyűlölködő szószaporítást, [...] sovíniszta frázist, mellyel egymásra licitálnak a szóonokok. Hatásuk alatt mindig a támadott Tiszának és az öreg királynak adott igazat a lelkében, és amennyire az ellenzéki álláspont felé hajtotta az, amit Bécs titkos terveiről Slawata mondott neki, annyira a másik szemponthoz hajlott, midőn ezeket hallgatta.” A kaszinóbeli politizálásban „A külföldi események, orosz forradalom, a krétai kérdés mind kényesebb bonyodalmi, Vilmos császár marokkói kirándulása, de mi több, a német Flotten-program, mely akkor látott először napvilágot, nem érdekelt senkit. [...] Apponyi gyönyörű beszédét tárgyalták, és annak a gondolatnak az esélyeit, melyet Bánffy Dezső vetett föl, miszerint a vezényszó helyett magyar ezrednyelvet követeljenek inkább.” Abády úgy vélte, „Az »audiatur et altera pars« nem politikai jelszó. Mindenki higgyen a saját kizárólagos igazában, az ellenpártit pedig találja mindenben hibásnak. Ez az a parlamenti elv, melyet néha ritkán ideig-óráig föl lehet függeszteni, de mely az alapja minden nyilvános ténykedésnek. Ez mindenütt így van, volt és lesz. De az akkori Magyarországon ez az elv tán még erősebben hatott, minthogy a '67 óta felnőtt nemzedék a dualizmus folytán és a hosszú békekorszak hatása alatt mindjobban szem elől veszített mindent, ami nem az országon belül történik, és az ellenzék mindenkor ellenzék maradván, semmi kormányzati tapasztalást sohasem szerezhettek. Az addigi kormánypárt pedig ellenfeleiben csakis ellen-

séget láthatott, és minden figyelme már közel tíz éve csupán meddő védekezésre szorult.” Abády is megérezte, hogy „valami új dolog készül, valami váratlan, valami erőszakos megoldás [...] a célzások, melyek Slawata múlt levelében lappangtak, erre vonatkoztak-e, mikor azt írta: »...egészen más készül, mint amire a magyar urak gondolnak...«? Mi lehet? Új választás katonai beavatkozással, vagy abszolutisztikus kísérlet, félretolása az ősi alkotmánynak, melyre Ferenc József esküt tett?” Amikor a politikai helyzetről faggatták Dénestornyán (Bonchidán) a notabilitások, „a legcsöndesebb a román pap az asztal másik végén; az nem szól egy szót sem, de a bajusza sarkánál mintha titkos mosoly ülne”. 1907-ben Slawata örömmel fogadta a szlovák, román, szerb, horvát megmozdulásokat, a nemzetiségi politikai pereket: „Hadd legyen baj, hadd legyen mentől több baj, majd ha trónra lép nemsokára az új császár, majd az rendbe hoz mindent.” Abádyt azzal traktálta, „Háborús okot a Balkánon bármikor lehet produkálni. [...] egy megoldás van, de ezt azonnal meg kell ragadni, mielőtt késő”. A közvéleményt azonban továbbra is csak a parlamenti torzsalkodás foglalkoztatta; „A nagyközönség csak ilyenekre figyelt. Lueger olaszellenes beszéde, melyet Slawata jövendölt, senkit sem érdekelt.”

Ferenc József 1905 tavaszán báró Fejérváry Gézátt nevezte ki miniszterelnöknek, hamarosan ez lett a fő téma Almáskőn is, Uzdy Pál birtokán. „Ilyen nem történt '48 óta. Majdnem abszolutizmus. A népképviselőlet megtagadása. Ezekről volt sok szó ebéd közben, és arról, hogy ez a kormány képtelenség, teljes képtelenség, okvetlen el kell söpörje az általános fölháborodás.” A politizáló közvélemény szerint most már „nem az eddigi pártusákról van szó, nem jobbpartiak és balpartiak viaskodásáról, hanem valami másról, sokkal komolyabbról, a '67-es kiegyezést is félretevő terrorról, mely fölborítaná mindazt, amiben eddig éltek, és ki nem fejezve, meg sem okolva, mégis az a sejtelem élt

mindenkiben, hogy titkos, láthatatlan erők munkálkodnak, ellenséges befolyások, melyek Bécs központi uralma alá akarják hajtani az országot”. Fejérváry szeptemberi lemondása után az udvar titkos embere, Kristóffy József belügyminiszter letörte az ellenállást, „a zajos közgyűlések megszűntek, kormánybiztosok ültek be a vármegyékbe, és a közigazgatás a paragrafusok tilalomfái között valahogy mégis végezte a mindennapi teendőit”. Ferenc József a parlament feloszlata után királyi biztost állított, amire „könnyen forradalmi megmozdulások következhetnek”. Bánffy visszatekintő ítélete szerint azonban „annyira a vérében volt az akkori nemzedéknek az absztrakt jogászias gondolkodás, hogy forradalmat sem tudtak volna elképzelni jogi indokolás nélkül”. Az Alkotmánypárt és a Néppárt választójogi alapra helyezkedett, és azon az állásponton volt, „ha már mindenképpen meg kell csinálni azt az általánost, hát az ő kezükben biztosabb helyen lesz a nemzeti érdek. Így aztán hirtelen megváltozott minden. Kiderült az ég, és zavartalan örömmámorban úszott mindenki. – Minden megvan – harsogták –, győzelem! Végre győzelem! – Igaz, hogy sem külön hadsereg, sem vezényszó, sem kardbojt; a közös gazdasági kérdések is úgy maradnak, ahogy voltak, sem önálló bank, sem önálló vámterület, de ezek mind csak el vannak odázva ügyes formulával; jó, kitűnő formula jogfenntartóan bizonytalan fogalmazásban. A jog meg van mentve, ha nincs is elismerve.”

Az idő azonban a következő években is látzattevékenységgel telt, és mert „Ausztriával való viszonyunkon nem tudunk változtatni, csupa formulákba fogják öltöztetni a tehetlenségüket. – Így lesz a bank, a vámterület, a »kvóta« dolgában. Az osztrák pedig okos. A mi önállósági formuláinkat meg fogja fizettetni csengő pénzzel, mi pedig megadjuk csak azért, hogy ne vámunióknak hívják a vámközösséget, hanem vámszerződésnek. És így lesz mindenben, mert muszáj nekik az ő fokozottan nem-

*Trianon elleni tüntetés a szegedi Városháza előtt
(1920, Fortepan/Földi Gábor)*

zeti voltuk látszatát fönntartani. [...] Rendkívül káros, ha a kormányzati intézkedések nem az állami hasznosság szempontjából, hanem túlzott nacionalizmusból születnek meg.” Abády „Borús lélekkel utazott haza a karácsonyi ünnepekre. A középhatalmak körülkerítésének veszélye, az olasz háborús terv, mely legközelebb valóra válhat, a Dráván túli események, mindez reánehezdedt, és mindez aláhúzta azt az öntudatlanságot, amiben a magyar politikai világ élt, azt a gondtalanságot, mellyel csupán egymással törődtek, egymás ellen agyarkodtak, mintha más sem volna fontos, mint a napi politika apró kérdései.” Abády megdöbbsent, amikor meglelték előtte „borzalmas lehetőségei egy nem is nagyon távoli jövőnek. Háború! Háború, nem távoli gyarmatokon, hanem itt Európában. Élethalálharc a létért. Háború, ami, ha elvész, széjjeltörné a kettős monarchiát, háború, melynek árát az ő hazája fizetné meg, és Erdély.”

1907-ben Kristóffy pártjával Ferenc Ferdinánd táborában „összetalálkoztak mind, akik a magyar múlt ellenségei voltak, a klerikális Lueger, az abszolutista irányú katonák, a magyarországi nemzetiségek egy-egy vezérembere, és most Kristóffy radikális jelszavával

a szabadkőművesség legszélsőbb szárnyát hozza oda. Nagyon különböző irányok. Mindeniknek más-más a távolabbi célja. Csak a közvetlen céljuk egy: a magyarság letörése. A Radikális Párt inkább csak papíron maradt. Pusztá jelszó csupán. Az alakuló gyűlésen néhány budapesti tanáron, szociológus magántudóson és a hasonló nevű páholy által nemrég létesített »Galileikör« egyetemistáin kívül, akik világpolgárnak és »européer«-nek tartották magukat, más nem vett részt. Polgári alakulás. A szocialisták távol maradtak.” A függetlenségpártiak nem törődtek sem a polgári radikalizmussal, sem a szocialistákkal, mert az egyik „afféle városi dolog, intellektuelek dolga”, de a másik sem „magyar dolog”. „Az egyikre azt mondták, cuci, a másikra, hogy zsidó, és azzal el volt intézve. A falusi népszervezés, az más, az már aggasztó!” A boszniai annexió jelentőségét a közvélemény továbbra sem fogta fel. „Úgy olvasták a külföldi híreket, mintha valami nem is nagyon érdekes film peregne le előttük; mindez úgyszólván valótlán, és csupán egy síkon játszódik, ahogy a mozivásznon. [...] Háborús veszélyben e hosszú békekorszak idején amúgy sem hitt senki. Különbben is a mindennapi és személyes ügy, a közel fekvő az, ami elsősorban érdekli az embert. A közönség ebben a jogászok, állandó pártusák közt torzsalkodó világban élt sok évek óta, közvetlen figyelmét ez kötötte le.”

Bánffy szerint Európa 1878 óta tartó békekorszaka 1911 nyarán ért véget. Eleinte „semmi sem mutatja az elkövetkezendő változást. Néhány alig észlelhető apró tünet, melyek értelme csak sokkal később derült ki, kapcsolatuk egymással csak évek múlva világosodik meg, és csak azok számára, akik kutatnak utánuk, csupán picit szórványos események jelzik, hogy Európa nyugalma nem a régi. Olyanok ezek, mint mikor ragyogó estén a láthatár peremén halvány szürkesség fogadja a leáldozó napot, vagy az a halk ismeretlen morgás, ami a földrengést megelőzi.” Ferenc József lemondási szándéka 1912-ben még mindig készületlenül

éri Ferenc Ferdinándot, akinek Slawatától tudott változatlan célja „széjjeltörni a meglevőt mentől erőszakosabban, hogy helyébe valami ködös és nagyon bizonytalan »Gesammtmonarchiá«-t tegyenek”. A kastélypark Dénestornyán a háborús készülődés közben is nyugalmas. „Mintha nem volna gyűlölség sehol, háború és öldöklés, mintha csak szépség volna mindenütt, és béke”, de a szerbek Durazzónál állnak, „a világháború réme ott tornyosul az Al-Dunán és a Kárpátok mentén”, Pesten azonban „ellenzéki parlament” alakul, újabb biztásként „arra, hogy megtámadjanak! Biztatás a balkániaknak, hogy lebecsüljék a Monarchia erejét, és fittyet hányjanak neki! Hogy odakünn Párizsban, Péterváron úgy lássák, mintha a Monarchia bomladozóban volna, és Magyarországon forradalom volna küszöbön!”

A magyar társadalom, melynek „évszázadokon át nem volt köze a világeseményekhez, nem vesz tudomást a balkáni fordulat komolyságáról, nem is érdekli, akárha minden, ami nem belföldi esemény, nem is történne itt Európában, hanem valahol a holdban”. 1914 elejének vihar előtti csendjéből semmit sem érez. „A magyar parlament sem. Ott botrányokkal mulatnak, ahogy már megszokták. Egyedül Tisza az, aki megkísérli fölhasználni az időt. Csak ő látja be, hogy most az utolsó percben békét kéne teremteni a nemzetiségi kérdésben. Békét, mielőtt újabb háborús krízis tenné próbára az országot.” Nem csoda, hogy még a sarajevói merénylet után sem gondolta senki, hogy háború lehet, bár a jelek aggasztóak. „Sötét kilátások. [...] Mi lesz a hadra készületlen országgal, melyet politikusok megtöltöttek gyűlölettel minden iránt, ami hadsereg és honvédelem?” Miután Belgrád visszautasította a Monarchia ultimátumát, Tisza vette magára a felelősséget „azért a háborúért, amit minden erejével megpróbált megakadályozni.” Timisán a mozgósítás láttán furcsának tartotta, hogy „a magyarok háborúba mennek, hogy megbosszulják annak a halálát, akit mindig utáltak”.

Abády megrettent: „Lehet, hogy betörnek ide is az oroszok. Ide is eljön az ellenség, ide, Dénestornyára, és mindent elpusztít”. Úgy érezte, „itt áll egyedül, és alatta az a világ, ami most el fog pusztulni. Maga előtt látta azt a nemzedéket, melynek ifjabb szárnyához ő maga is tartozik, az a nemzedék ez, aki '67 óta nőtt fel, e hosszú békekorszak boldog nyugalmaiban. – Ők vették át a reformkor embereinek örökét. Azokét – Deák, Eötvös, Mikó, Andrássy –, akik a szabadságharc lázálmaival átéltek, és a reá következő elnyomatást; akik tanultak ezen, és bölcs mérséklettel tudtak nagy kérdéseket megoldani. Az ő nemzedéke mindjobban eltávolodik ettől az iránytól. Lassacskán csupa fikció lép a valóságok helyébe, önámítás és nagyozolás. Mindenki bűnös ebben, a magyar társadalom minden vezető rétege. Maga előtt látta a birtokos osztályt, aki uraskodásában leromolva gazdasági pályára nem megy, hanem csak hivatalnok akar lenni, vagy ügyvéd. A történelmi oktatás tanári karát is, aki csupán a kuruckodást dicsőíti, és lebecsüli azokat, akik a magyar múltban munkára és önismeretre intik a nemzetet. – Így töltődik meg az ifjúság csalóka ideálokkal és sovén jelszavakkal. – Ebből alakult ki az a jogászias és türelmetlen közvélemény, ami a századfordulótól már csak hízelgő frázist fogad el, és minden bírálatot hazafiatlannak tart. Maga előtt látta a főrangúakat, akik vezető szerepre tartván igényt, hát sutba dobják európai látókörüket, vagyoni és erkölcsi súlyukkal igazolva mindazt a maszlagot, melyben legtöbbje valóban nem is hisz, de ami az ő zsirójukkal mindjobban megmérgezi a politikai életet. Maga előtt látja, mintha már a síron túlról tekintene vissza. Most elpusztul az ország, és vele ez a nemzedék. Elpusztul ebben a háborúban, hol azok a szavak, amiket annyit használtak: harcolni, csatázni, többé nem szónoki harcot és szócsatát jelentenek utolsóig kitartani nem azt, hogy az ülés végéig beszélni, hanem emberölő szörnyű valóságot. Most elpusztul az ország, és vele az a nemzedék, aki mindent fon-

tosnak tartott, ami formula, paragrafus vagy frázis. Aki az államélet valóságait el tudta felejteni, és délibábok után futott, akár a gyermek. Aki tudatlanságában élt mindannak, ami a nemzetek talpköve: erő, önbírálat és összetartás.”

Bánffy negyvenes évekbéli, *Miért írtam meg az Erdély történetét?* című vallomása szerint trilógiájában „nem csak a főrangú társaság kritikáját találjuk. Ami végigvonul az egész művön: ábrázolása annak a maszlagnak, mellyel a vezető osztályok a magyar közvéleményt elaltatták, ábrázolása annak a jogászokodó és patvarokodó szellemnek, ami csupa irreális célokat helyezett előtérbe, és ami a látszatot és a hangzatos frázist a valóság fölé helyezve az öndicsérről »sose halunk meg« fajta sallangos, lobogós, pohárköszöntős hazugságokkal takarja be és feledteti el a nemzeti élet nagy és életbevágó problémáit. [...] Azt hittem, mikor ezeket megírtam, hogy a magyar közvélemény és ennek szócsöve, a kritika föleszmél erre. Azt hittem, hogy ha nem is sokan, de a szellemi élet elitje észreveszi, hogy a trianoni Magyarország, mit sem okulva a tragikus múlton, visszajut ismét ugyanoda, abba a szellemi mocsárba, amiben a világháború előtt élt. – Azt hittem, hogy meglátja valaki, hogy a Trianon utáni politika mozgalmi: a »mindent vissza« és a »nem, nem, soha«, valamint a legitimista és szabad királyválasztó jelszavak helyettesítik most a századforduló közjogi csatakiáltásait, ugyanúgy elkendőzik a magyar közvélemény előtt a valóságot, ugyanúgy csak személyi tusakodások foglalják el a politikusok figyelmét – egykor Tisza és Andrássy, most Bethlen és Gömbös viaskodása –, a polgári társadalom pedig ugyanazt a könnyelmű farsangot járja, amit 1914 előtt járt. Talán az első bécsi döntés [1938] mámorára vakított az emberek szemébe, mikor 1940 tavaszán trilógiám harmadik műve, a *Darabokra szaggattatol* megjelent. Talán azért nem figyelt rá senki. Igaz, akkor már megindultunk azon a végzetes lejtőn, ami végül a katasztrófához vitt, és csakis oda vihetett.”